

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК СПОСІБ ВИЗНАЧЕННЯ ІНВЕКТИВНОСТІ

В статтє об'ясняється целесообразность проведения социолінгвистического експеримента, описываются условия его проведения, систематизируются результаты, обобщаются выводы.

Ключевые слова: *социолінгвистический експеримент, опрос, анкетирование, инвективность.*

У статті пояснюється доцільність проведення соціолінгвістичного експерименту, зазначаються умови проведення опитування, підсумовуються його результати, узагальнюються висновки.

Ключові слова: *соціолінгвістичний експеримент, опитування, анкетування, інвективність.*

Expedience of carrying out a sociolinguistic experiment and its terms are explained in the article the results are systematized, the conclusions are summarized.

Key words: *sociolinguistic experiment, questioning, questionnaire, invective.*

Значну роль лінгвістичного експерименту (ЛЕ) ще в 20-х роках ХХ ст. підкреслювали О. Пешковський і Л. Щерба. Останній в статті “Про потрійний аспект мовних явищ і про експеримент у мовознавстві” (1931) наголошував на необхідності експерименту в науці про мову. Вчений зазначав: “Дослідник живих мов повинен виходити з так чи інакше зрозумілого мовного матеріалу. Але збудувавши з фактів цього матеріалу якусь абстрактну систему, необхідно перевірити її на нових фактах, тобто дивитись, чи відповідають факти, що виходять з неї, дійсності. Таким чином, до мовознавства запроваджується принцип експерименту. Зробивши якесь припущення про сенс того чи іншого слова, ту чи іншу форму, про те чи інше правило словотворення, або формоутворення тощо, слід пробувати, чи можна сказати ту чи іншу фразу (яку можна нескінченно помножувати, ви-

користовуючи це правило)” [1 : 368]. Далі Л. Щерба пише, що експеримент може мати не лише позитивний, але й негативний результат. У такому випадку можна говорити про неправильність постульованого правила або про необхідність якихось його обмежень, або про те, що правило вже не існує, а тільки факти словника [2]. Вчений зауважував на принципі експерименту як на важливому моменті, що дозволяє глибше проникнути у розуміння мовленнєвої діяльності людини. Теорію Л. Щерби продовжили і розвинули М. Панов (Росія) і В. Лабов (США), які на початку 60-х років ХХ ст. незалежно один від одного звернули увагу на експеримент як необхідний етап у соціолінгвістичних дослідженнях, що підтверджує докази теоретичних положень. З того часу експериментальна соціолінгвістика розвивається і вдосконалюється.

Експериментальні дослідження в мовознавстві дозволяють опанувати мовні факти, відстежити їхнє сприйняття носіями мови, які виступають інформантами під час опитування. Необхідність проведення соціолінгвістичного експерименту дозволяє висвітлити специфіку взаємозв'язку мовця і суспільства, встановити особливості соціального кодування мови і схарактеризувати мовне тло сучасного пересічного громадянина.

Історію експериментальних досліджень у сучасному мовознавстві поділяють на три періоди: 1) активне опанування експериментальних методів у фонетиці (В. Богородицький, М. Матусевич, А. Томсон, Л. Щерба); 2) усвідомлення експериментальних методів як найважливішого способу отримання даних про живе мовлення взагалі, включаючи її морфологію, синтаксис, семантику, а також проблеми мовної норми, мовних контактів, патології мовного розвитку та ін. (Л. Щерба); 3) реалізація зазначеної наукової програми із поглибленням методологічних рефлексій про специфіку експериментальних досліджень в мовознавстві порівняно з експериментальними дослідженнями в інших науках (Ю. Апресян, В. Касевич, М. Панов, Р. Фрумкіна, Л. Чистович) [3 : 590–591].

Метою статті є за допомогою опитування з'ясувати форми, види і способи інвективності серед студентської молоді. Вивчення соціального усвідомлення інвективного простору на матеріалі відповідей учасників експерименту ще не було предметом самостійного аналізу. Тому **завдання** статті передбачають: 1) окреслення теоретичної бази для проведення анкетування; 2) опис результатів опитування, які виокремили зміни у свідомості респондентів щодо сфери інвективності.

У даній роботі ми застосовували соціолінгвістичний експеримент (СЕ) для виявлення інвективного слова, ступеня інвективності, інвективного простору та з метою дослідження конкретних виявлень інвективного континууму серед опитуваних. При цьому аналізувалися лексеми, які дозволяють судити про причини, мотиви й форми інвективності та умови її вияву. Результати СЕ продукували такі можливості: по-перше, це опитування інформантів, яке досягалося за допомогою спеціально створеного питальника, побудованого у такий спосіб, щоб відтворити форму існування інвектив у мовній компетенції учасників, тобто експлікація імпліцитного відтворення мовних особливостей інвективного простору і ставлення респондентів до цього явища. По-друге, результати СЕ дозволили відстежити гендерні розрізнення у вживанні інвективи, що є актуальною, цікавою і досі не вивченою специфікою комунікативної інтеракції у сучасних реаліях. Інформанти давали однозначні відповіді, які дозволили експлікувати розрізнення в їхній мовній рефлексії. По-третє, аналіз “негативного мовного простору” (Ю. Апресян) має особливу значущість, оскільки досліджувана проблема є аномалією, тобто інвективні висловлювання протирічать здоровому глузду і вступають у конфлікт з мовною інтуїцією, знанням мовних норм і культури спілкування. По-четверте, проведений СЕ дає змогу висвітлити проблему лексикографічного тлумачення інвективних значень, бо контекст слова не завжди дозволяє точно визначити його семантику.

Нами було проведено лінгвістичне опитування студентів філологічних факультетів Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”, Ізмаїльського державного гуманітарного університету та Львівського національного університету імені Івана Франка. Їм було запропоновано відповісти на певні запитання. Експеримент відбувався протягом двох років з квітня 2010-го до квітня 2012-го року і реалізований у формі анонімного письмового опитування, в якому, крім запитань анкети, респонденти мали вказати місце постійного проживання, вік, стать і фах, “щоб досягнути максимальної чистоти експерименту” [4 : 9].

В експерименті брали участь 341 респондент віком 17–23 років. Вік опитаних студентів нами було обрано не випадково. Цей період, окрім сформованої особистості, особливостей поведінки та стилів спілкування, характеризується сталістю певних стереотипів, у тому числі й гендерних, і мотивацією їх незмінності або спроб подолання.

У результаті дослідження було застосовано кількісну методику аналізу та обробки матеріалу. За результатами анкетного опитування виявлено, що на відбір моделей мовленнєвої поведінки впливає стать комунікантів. Однак все залежить від офіційності/неофіційності, конфліктності/безконфліктності, агресивності/неагресивності спілкування, а також інших чинників. Чоловіки добирають менш експресивні мовні засоби стосовно жінок, якщо ситуація не стосується їхньої особистості, жінки ж, навпаки, застосовують гнівну інвективу, якщо образа стосується їхніх особистих якостей чи характеристик.

Як засвідчує аналіз, найбільш широко вживаною у мовленні респондентів є обценна лексика, яку вони ототожнюють з інвективою: **чоловіки:** *сука* — 13 (3,8 %); *під*р* — 5 (1,5 %); *пох*й* — 4 (1,2 %); *пи*да* — 3 (0,9 %); *бл*дь* — 3 (0,9 %); *під*р*с* — 2 (0,6 %); *пиз*атий* — 2 (0,6 %); *ох*єнний* — 2 (0,6 %); *х*йовий* — 2 (0,6 %); *х*й* — 2 (0,6 %); *п*ц* — 2 (0,6 %); *пизд*к* — 2 (0,6 %); *А я *бу* — 2 (0,6 %); *п*здец* — 1 (0,3 %); *х*йня* — 1 (0,3 %); *курва* — 1 (0,3 %); *педік* — 1 (0,3 %); *х*йло* — 1 (0,3 %); **жінки:** *бл*дь* — 16 (4,7 %); *сука* — 12 (3,5 %); *курва* — 9 (2,6 %); *п*ц* — 5 (1,5 %); *л*рва* — 4 (1,2 %); *кончена* — 3 (0,9 %); *п*здец* — 3 (0,9 %); *п*зда* — 2 (0,6 %); **о*нута* — 2 (0,6 %); *ує*єнь* — 2 (0,6 %); *пi*ap* — 1 (0,3 %); *пi*apаска* — 1 (0,3 %); *х*й* — 1 (0,3 %); *х*йло* — 1 (0,3 %); **о*ap* — 1 (0,3 %); *шмонька* — 1 (0,3 %); *гомік* — 1 (0,3 %); **не вказано стать:** *сука* — 10 (2,9 %); *п*дар* — 5 (1,5 %); *п*ц* — 3 (0,9 %); *бл*дь* — 3 (0,9 %); *х*й* — 3 (0,9 %); *п*з*єц* — 2 (0,6 %); *ує*єнь* — 2 (0,6 %); **обок* — 2 (0,6 %); *пісюха* — 2 (0,6 %); *п*зда* — 1 (0,3 %); *пi*a*ac* — 1 (0,3 %); *х*йня* — 1 (0,3 %); *х*йло* — 1 (0,3 %); *кончена* — 1 (0,3 %); *ох*єнно* — 1 (0,3 %); *пиз*ато* — 1 (0,3 %); *пиз*ося* — 1 (0,3 %); *куро*об* — 1 (0,3 %). (Зазначені слова у Додатку до дисертації винесені в категорію “інвектива”).

Під час асоціативного експерименту респондентам радили враховувати такі чинники: 1) слово може бути вжито як інвектива, якщо воно використовується в інвективній (конфліктній) мовленнєвій ситуації до певної особи, яка сприймає його як образу. Семантика інвективи зростає, якщо наявний мотив її вживання; 2) в інвективному просторі можуть бути задіяні лексеми на лише лайливого характеру, а й нейтральні, які містять образу залежно від ситуації спілкування; 3) оцінка інвективного спрямування залежить від вікових, професійних, культурних, національних та ін. чинників.

Учасники експерименту зазначили: 1) **найбільш образливі інвективи, якими б вони не хотіли, щоб називали саме їх: зооніми** — (40) 11,8 %;

дуринда — (1) 0,3 %; дурена — (4) 1,2 %; дура — (14) 4,1 %; дурнушка — (1) 0,3 %; дівка — (1) 0,3 %; ідіотка — (4) 1,2 %; потвора — (1) 0,3 %; жінка легкої поведінки — (1) 0,3 %; шмара — (1) 0,3 %; тупа — (1) 0,3 %; придуток — (2) 0,6 %; покидьок — (2) 0,6 %; мудак — (1) 0,3 %; рогуль — (2) 0,6 %; дебіл — (5) 1,5 %; лох — (1) 0,3 %; неук — (1) 0,3 %; кретин — (3) 0,9 %; слова статевої приналежності — (1) 0,3 %; інвективи, які стосуються зовнішності і особистих якостей людини — (2) 0,6 %;

2) **найменш образливі для них інвективи:** дурень/дура — (54) 15,9 %; краля — (1) 0,3 %; зануда — (1) 0,3 %; балда — (2) 0,6 %; кретин — (1) 0,3 %; чайник — (1) 0,3 %; придуток — (3) 0,9 %; дебіл — (1) 0,3 %; ідіотка — (2) 0,6 %; стерво — (1) 0,3 %; вискочка — (1) 0,3 %; зооніми — (42) 12,4 %; слова рослинного походження — (3) 0,9 %; жлоб — (1) 0,3 %; хавка — (1) 0,3 %; рожка — (1) 0,3 %; балбеска — (1) 0,3 %; опудало (1) 0,3 %; лушень — (1) 0,3 %; телепень — (1) 0,3 %; тормоз — (1) 0,3 %; зараза — (3) 0,9 %; тьолка — (3) 0,9 %;

3) **нейтральні інвективи, які респонденти не вважають образою:** слова рослинного походження — (5) 1,5 %; зооніми — (69) 20,7 %; дівка — (3) 0,9 %; дебіл — (5) 1,5 %; блін — (16) 4,7 %; бляха — (3) 0,9 %; балда — (1) 0,3 %; дурена/дурак/дурненька/дуринда/дурник/дура/дурний — (28) 8,4 %; самоучка — (1) 0,3 %; стрибуха — (1) 0,3 %; придуток — (2) 0,6 %; лох — (2) 0,6 %; болван — (1) 0,3 %; валянок — (1) 0,3 %; тормоз — (4) 1,2 %; чайник — (3) 0,9 %; безрукий — (1) 0,3 %; пампушка — (2) 0,6 %; божевільний — (1) 0,3 %; істеричка — (1) 0,3 %; капець — (1) 0,3 %; ненормальна — (1) 0,3 %; неадекватна — (1) 0,3 %; тьолка — (3) 0,9 %;

4) **низький ступінь інвективності мають слова:** зооніми — (27) 7,9 %; “ти справжній штрудель” — (1) 0,3 %; талатуха — (1) 0,3 %; блін — (3) 0,9 %; “скелет на батарейках” — (1) 0,3 %; “крута, ділова — офігеть” — (2) 0,6 %; моська — (1) 0,3 %; урвитель — (1) 0,3 %; дура/дурена — (6) 1,8 %; чортівий дурень — (1) 0,3 %; псих (1) 0,3 %; модна — (1) 0,3 %; балда — (1) 0,3 %; дебіл — (1) 0,3 %; банда — (1) 0,3 %; ботан — (1) 0,3 %; мудак — (1) 0,3 %; козявочка — (1) 0,3 %; зірвіголова — (1) 0,3 %; щасливий ідіот — (1) 0,3 %; “ні фіга собі” — (1) 0,3 %; офігенний — (2) 0,6 %; розумник — (1) 0,3 %; шалений — (1) 0,3 %; хитрун — (1) 0,3 %; бабуїн — (1) 0,3 %; тормоз — (1) 0,3 %; “ти, як твій брат” — (1) 0,3 %; тьолка — (3) 0,9 %;

5) **до слів з високим ступенем інвективності респонденти зараховують:** тупа — (1) 0,3 %; ідіот — (2) 0,6 %; дебіл — (5) 1,5 %; придуток — (2) 0,6 %; дурена/дура (2) 0,6 %; жінка легкої поведінки — (1) 0,3 %; зооніми — (27) 7,9 %; слова рослинного походження — (5) 1,5 %; скупий — (1) 0,3 %; “плюнь мені в око” — (1) 0,3 %; каланча — (1) 0,3 %; “припар-

кована” — (1) 0,3 %; швабра — (2) 0,6 %; лох — (2) 0,6 %; рогуль — (1) 0,3 %; мудак — (2) 0,6 %; чума — (1) 0,3 %; луцень — (1) 0,3 %; лузер — (1) 0,3 %; холера — (1) 0,3 %; чмо — (1) 0,3 %; шльондра — (1) 0,3 %; б) інвективність відсутня у таких лексемах (респонденти вважають їх нейтральними): зооніми — (21) 6,2 %; блін — (7) 2,1 %; дурак/дурень/дуренька — (5) 1,5 %; ідіот — (1) 0,3 %; очуміти — (1) 0,3 %; безголовий — (1) 0,3 %; круто — (1) 0,3 %; краля — (1) 0,3 %; ненормальний — (1) 0,3 %; роззява — (1) 0,3 %; лайно — (1) 0,3 %; дебіл — (1) 0,3 %; даун — (1) 0,3 %; “скелет на батарейках” — (1) 0,3 %; заколебали — (1) 0,3 %; фігня — (1) 0,3 %; нерозумний — (1) 0,3 %; зараза — (1) 0,3 %; рогуль — (1) 0,3 %; мимра — (1) 0,3 %; неадекватна — (1) 0,3 %; придурок — (2) 0,6 %; тьолка — (3) 0,9 %.

Результати опитування довели, що вживання інвективи можливе за умов: 1) ситуації конкретного мовленнєвого акту; 2) мотиву мовця; 3) соціального стану і соціальної ролі інвектора та інвектума. У багатьох випадках інвективність слова залежить від контексту. Респонденти зазначають, що іноді можлива іронічна заміна позитивної експресії негативною. Тому виникає необхідність уточнення таких понять, як: *луцень* (вважаємо, що від *луцак* — “вилущений горіх” [5 : 497], або від *лушпень* — “лох” [6: 184]); *талатуха* (словникові дефініції відсутні; або “*талотниця* — діал., зах.-поліськ. Жіночий статевий орган” [7: 365]); *хавка* (“діал. Рот, глотка” [8 : 1337]; “крим. Собака” [9 : 277]) тощо. Отже, у свідомість опитуваних закладено диференціацію інвективи, яка відрізняється від національно-специфічної лексики українського інвективного простору. Слід також зазначити, що дані, отримані під час СЕ, засвідчують нестабільність співвідношення інвективи з позитивною/негативною/нейтральною оцінкою. Так, інвективи *блін*, *лох*, *жінка легкої поведінки*, *дівка*, *дебіл*, *рогуль*, *придурок*, *дурак*, *мудак*, *ідіот*, *тупа*, *тьолка*, *зооніми* тощо респонденти віднесли до всіх трьох категорій.

Проведення опитування дає змогу зробити узагальнення і висновки щодо його ефективності:

1. Отримано дані про мотиви і основні тенденції мовленнєвої поведінки опитаних та їхнього розуміння інвективи. Результати засвідчують, що до інвектив респонденти зараховують в основному лексику скатологічного типу.

2. Інвективу більше використовують чоловіки (81,6 %), ніж жінки (27,1 %), які демонструють високий рівень володіння інвективою та її вираженням.

Отже, результати опитування повністю підтверджують думку про високий рівень інвективності в суспільстві. Загальний рівень інвективності у такий спосіб визначається як високий.

У результаті дослідження нами з'ясовано, що проведення соціолінгвістичного експерименту дозволяє не лише визначити ступінь інвективності лексем, а й сприяє розумінню мотивації під час вживання інвективи.

Перспективу дослідження вбачаємо в проведенні соціолінгвістичного опитування серед представників середнього й старшого віку з метою отримання достатньо репрезентативних і об'єктивних даних про інвективний простір людей. Це дозволить схарактеризувати різні соціальні групи, що створюють мовне співтовариство, і визначити ступінь інвективності серед вікових категорій населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шерба Л. В. О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. — М. : Просвещение, 1965. — Ч. 2. — С. 361–373.
2. Там же.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с. : ил.
4. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — Т. 1 : Від стимулу до реакції. — 344 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. — 1440 с.
6. Словник сучасного українського сленгу / упорядник Т. М. Кондратюк ; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. — Харків : Фолю, 2006. — 350 с.
7. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. — К. : Критика, 2008. — 454 с.
8. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2003. — 336 с. — Парал. тит. арк. англ.

Стаття надійшла до редакції 27.02.13